

Muukalaisperäistä vertauksenomaisuutta biologisessa kielessämme

Toht. R. TUOMIKOSKI kirjoittaa Luonnon Tutkijassa n:o 2, 1952, mm. seuraavan:

Kielemme on kehittynyt ja yhä kehittyy saaden vaikutteita muista kielistä. On kai väistämätöntä, että se samalla menettää jonkin verran omintakeisuuttaan. Tämähän ei ole pelkästään murheellista, vaan monen mielestä toivottavaakin. Yleisesti sentään myönnetään monista vieraista vaikutuksista, että ne eivät ole tervetulleita sikäli kuin ne tuovat kieleemme sellaista uutta, jota syystä voidaan pitää omia vastaavia ilmaisujamme huonompana. Tieteellisenluonteisessa kielessä ovat kartettavia etenkin sellaiset muukalaisuudet, jotka häiritsevät sanonnan täsmällisyyttä ja selkeyttä.

Lukiessani suomenkielisiä biologisia julkaisuja, äskettäin varsinkin oppikirjoja (joista monet alempana olevat esimerkkinä ovat peräisin), olen kiinnittänyt huomiota mm. siihen, että niiden kieleen on pesiytynyt ilmeisesti suurista sivistyskielistä, alkuaan joskus ehkä peräti latinasta, eräänlaista vierasta vertauksenomaisuutta. Vanhemmassa kirjallisuudessa sitä on enemmän, mutta sitä on vielä aika tavalla jäljellä huolimatta myöhemmästä kieleemme tietoisesta puhdistamisesta.

Kun noissa vieraissa kielissä ei ole eräitä meidän kieleemme mahdollisuuksia mm. joh-

dannaisten muodostamiseen, on niissä monet asiat sanottava tavalla, joka oikeastaan alkuaan on kuvaannollista puhetta, eräänlainen vertaus, vaikkei sitä vertaukseksi enää juuri käsitettäisikään. Tällaisen kuvaannollisen ilmaisun liian orjallinen käännös vaikuttaa meikäläisestä vieraalta ja kömpelöltä, voipa olla omiaan aiheuttamaan sekavuutta ja väärinkäsityksiäkin, koska suomalainen sen helposti käsittää konkreettisesti ja sananmukaisesti.

Ottaakseni liiankin selvän esimerkin: jonkin kasvin terälehtien muodosta voidaan käyttää latinassa sanaa 'truncatus', saksassa 'abgesetzt' ja ruotsissa 'tvärhuggen', mutta jos suomeksi sanoisimme niiden olevan poikkihakattuja tai tyvistettyjä, syntyisi ainakin koomillisen vaikutus, elleikään juuri väärinkäsitystä. Suomen kielen passiivi edellyttää toimivan henkilön, tässä tapauksessa poikkihakkaajan eli tyvistäjän. Mutta 'tyvistynyt' ei olisi paljon parempi, sillä sitä ei käsitettäisi pelkästään muotoa kuvaavaksi laatusanaksi, vaan verbinmuodoksi, joka edellyttää todellista tyvistymistapahtumaa. Onneksi meillä on omat mahdollisuutemme ilmaista asia toisin, nim. käyttämällä sanoja 'typäkkä', 'tasalatvainen', 'poikkipäinen' tms. Jollei näitä käy-

tettäisi, olisi välttämätöntä lisätä sana 'kuin' tai 'ikäänkuin' (siis: 'ikäänkuin poikkihakattu', 'kuin typistynyt') osoittamaan, että kysymyksessä on tosiaan vain vertaus. Eräät vastaavanrakenteiset sanat, kuten 'pidentynyt' (elongatus), 'kuroutunut' (contractus) ja 'pyörästynyt' (rotundatus) ovat jo niin kielemme juurtuneet, että ne eivät kaipaakaan tuollaista kuvaannollisuutensa korostamista; jotkut eivät kyllä niitäkään pidä oikein hyväksyttävänä huoliteltuun kieleen.

Tietysti kuvaannolliset sanonnat yleensä, toisenlaiset kuin esimerkissämme, ovat ilman vieraita lainojakin suomen kielessä aivan yleisiä, jokainen kielihän on »haalistuneiden vertauskuvien kokoelma». Tieteellisessä kielessä on paljon havainnollista ja onnistuneen eloisa kuvaannollisuutta, jota ei voi millään ehkä täsmällisemmällä luontevasti korvata. Esim. seuraavaa lausetta ei ole syytä pyrkiä paremmin sanomaan: »Ruodista jatkuu lehtilapaan suonina, jotka kulkevat lehden laidan suuntaisina ja yhtyvät lehden kärjessä». Tässä ei sanonnan vertausnomenomaisuuteen tule edes kiinnittäneeksi huomiota. Usein tällaisen vertauksen tapahtumaa vielä vastaa todellinen ontogeneettinen kehitystapahtuma, kuten sanottaessa varren kohottavan lehdet valoon, juuresta haarautuvan sivujuuria, vanan koivoan lehtiruusukkeen keskeltä, lehtihanjoista lähtevän haaroja jne. Näiden sanontojen karttaminen — mikäli se aina kävisi päinsäkään — olisi kielen köyhdyttämistä.

Yhtä kiistattomia eivät ole sellaiset kasviopin oppikirjoissa ainakin ennen yleiset sanonnat, joiden voi käsittää viittaavan morfologisen rakenteen fylogeneettiseen tulkintaan: »Kukka on varren latva, jonka lehdet ovat suuresti muuttuneet ja nivelvälien lyhenemisen kautta joutuneet lähelle toisiaan». »Nivelvälien lyhentymistä tulevat lehdet hyvin lähelle toisiaan ja ryhmittyvät tiheäksi vartta ympäröiväksi kimpuksi». »Herneen lehden ylempät lehdykät ovat muuttuneet kärhiksi». »Emi syntyy siten, että emilehden laidat kaartuvat toisiaan vastaan ja kasvettuvat yhteen». »Kukka-

pohjus on maljamaisesti kovertunut». »Kun terälehdet yhtyvät toisiinsa, syntyy yhtyneistä latvoista laide». »Verhiö on muuttunut haiveniksi tai hävinnyt». »Lehtilapa on jakaantunut liuskoihin» (p.o. liuskoiksi!). »Pää ja rinta ovat sulautuneet yhteen» (hämähäkkieläimillä). Nämä ovat joko ns. idealistisen morfologian kuvakieltä tai fylogeneettisten päätelmien kieltä. Oppilas, joka ehkä lukee tällaisen tekstin tarkkaan, voi saada kummallisia harhakäsityksiä, tai ainakin asiat voivat hyvin helposti jäädä hänelle hämäräksi. Eihän asiaa tuntematta aina voi ratkaista, onko kysymyksessä 1) pelkkä rakenteen vertausnomenomainen kuvaaminen, 2) todellinen ontogeneettinen kehitystapahtuma vai 3) oletettu fylogeneettinen kehitystapahtuma (josta alaluokan oppilaalla ei voi olla vielä käsitystä!). Usein tässäkin nuo sanonnat voidaan korjata selvemmiksi korostamalla niiden vertausnomenomaisuutta (milloin vertauksesta on kysymys) lisäämällä sana 'kuin' tai sanomalla asia hieman laveammin, esim. »voidaan kuvitella syntyvän siten, että» jne. Parempi on tietysti, jos asia onnistutaan sanomaan läpikotaisin toisin ja täsmällisemmin, jolloin epämääräisyys vältetään. On esim. tosin ilmeistä, että edellä mainittua 'nivelvälien lyhentymistä' ei voi hevin väärinkäsittää luullen sen tarkoittavan ontogeneettistä kehitystapahtumaa, mutta aina ei voi olettaa lukijan olevan täysin perillä niistä asioista, joita hänelle on tarkoitus opettaa. Niinpä tässäkin on syytä sanoa asia oikein ja nivelvälien lyhentymisen asemesta puhua niiden jäämisestä lyhyiksi. Ns. yhteenkasvaneet kaksosetkin kai useimmiten ovat yhteenjääneitä. Tietenkin on myös yleensä harkittava, milloin on syytä ja lupa käyttää sellaisia fylogeneettisten oletusten tai päätelmien värittämiä sanontoja kuin 'surkastunut', 'sopeutunut', 'muuttunut', 'erilaistunut', heikosti tai korkealle 'kehittynyt' jne., jotka ovat niin kovin yleisiä morfologisia asioita kuvailevassa tekstissä.

Usein on käytettävissä sopiva ja suoma-

lainen sana kuvaannollisen muukalaisperäisen käännöksen sijaan. Niinpä on sanottava umpinainen (eikä 'suljettu'), kerrannainen (eikä 'kerrottu'), hajallisen tai siellä täällä (eikä 'siroteltuna'), haarainen (eikä 'haaroittunut'), liuskainen (eikä 'liuskoittunut'), leveä (eikä 'levinnyt'), litteä (eikä 'litistynyt'), turpea (eikä 'turvonnut'), koholla (eikä 'kohonnut'), pullea (eikä 'pullistunut'), kovera (eikä 'kovertunut'), käyrä (eikä 'koustunut'), kaareva (eikä 'kaareutunut'), taaskaanteinen (eikä 'taaksepäin kääntynyt'), alaspäinen tai alassuuntainen (eikä 'alaspäin suuntautunut'), kiinni varressa (eikä 'kiinnittynyt varteen'), sekaisin (eikä 'sekoittuneina'), sijaitsevat (eikä 'ovat asettuneet'), ryhmänä (eikä 'ryhmittyneinä'), karvapeitteinen (eikä 'karvojen peittäjä'), täynnä vettä (eikä 'veden täyttämä'), jne., silloin kun sulkeissa mainittu muoto on joko väärä tai epäselvä. Miksi esim. sanoa lehteä liuskoittuneeksi? On vähintäänkin epävarmaa, onko oikein puhua yksittäisen lehden (ontogeneettisestä) liuskoittumisesta muulloin kuin aivan erikoistapauksien kysymyksessä ollessa (eräät palmut ym., joiden lehti kehkeytyessään on aluksi ehyt, mutta myöhemmin 'rakoilee'). Fylogeneettinenkin liuskoittuminen ei ole kiistatonta, sillä hyvin perustein usein oletetaan juuri liuskainen ('saniaismainen') lehtityyppi liuskatonta alkeellisemmaksi. Kun kerran tarkoituksena on vain todeta pelkkä lehden muoto, on sana 'liuskainen' täsmällisempi (ja lyhyempikin!) kuin 'liuskoittunut'. Suorastaan väärä sekä fylogeneettisesti että ontogeneettisesti on tietysti sanonta 'lehdet ovat kiinnittyneet varteen' (tai 'lehdet kiinnittyvät varteen'), koska lehdet eivät koskaan ole olleet irrallaan varresta, niinkuin on aluksi osterin poikanen, joka uisken telee vedessä, mutta myöhemmin tosiaan kiinnittyy kiveen. Puolustukseksi ei riitä, että joissakin muissa kielissä on vastaavaa sanontaa käytettävä, koska niistä puuttuu suomen kielen 'olla kiinni'-sanontaa tarkoin vastaava ilmaisu. Muukalaisuutta on

sekin, että puhutaan lehdistä, jotka ovat 'asettuneet ruusukkeeseen', tai kukista, jotka ovat 'ryhmittyneet mykeröksi', vaikkei mistään asettumis- tai ryhmittymistapahtumista olekaan kysymys. — — —

Hyvin yleistä on kuvata korrelaation tapaisia vastaavuuksia vertauksenomaisesti ikäänkuin tapahtumina. Sanonnat »silmissä lehdet sisäänpäin yhä pienenevät», »kasvukausi lyhenee pohjoista kohti», »pohjoisempina metsät tulevat harvemmiksi», »nytpä metsä on muuttunut erikoisen reheväksi» jne. eivät tietenkään juuri aiheuta väärinkäsityksiä muulloin kuin ehkä silloin, kun samassa tekstissä esiintyy vuoroitellen tämäntapaisten kuvaannollisten ilmaistujen kanssa mainintaa todellisesta pienemisestä, lyhenemisestä, harvenemisestä, muuttumisesta jne. Kaikki nuo asiat voidaan tosin sanoa täsmällisemmin ilman vertauksellisuuttakin, usein esim. käyttäen 'sitä — mitä' -ilmaisua (esim.: sitä pienempiä . . . mitä sisempänä . . .), tai 'yhä' -ilmaisua (esim.: ovat sisäänpäin yhä pienempiä), mutta usein se on kankeata. Toisissa tapauksissa epäselvyyden vaara on lähellä. Lause: »kuusen oksat pitenevät tasaisesti ylhäältä alaspäin» voi tuoda mieleen lehmän hännän, joka tunnetusti kasvaa alaspäin. Että »puiden kasvu suurenee metsätyypin parantuessa» pitääne kyllä paikkansa, jos metsätyyppi voi parantua, mutta tyyppien pelkästä vertailusta se on turhan 'lennokkaasti' (= epätäsmällisesti) sanottu. Lause »kuusen neulasten kalkinpitoisuus lisääntyy puun kasvun parantuessa» on jo hyvin tulkinnanvarainen: tarkoitetaanko vain eri kasvupaikkojen vertailua, vai koskeeko lause yhtäkin puuta?

— — —

Tietysti kuvaannolliset, vertauksenomaiset sanonnat sinänsä ovat usein hyvin havainnollisia ja eloisia. Runollisessa ja lennokkaassa esityksessähän ne ovat ahkerasti käytettyjä. Nimenomaan puhuttaessa sellaisista asioista, joita ei kerta kaikkiaan voi täsmällisin sanoin ilmaista, voi vertauskuvallinen ja vihjauksenomainen hämäryys

olla suoranaisena tehokeinona hyvin tavoiteltua. Luonnontieteellinen sanottava on kuitenkin toisenlaista. Asiallisessa tekstissä selkeys ja täsmällisyys on tärkeämpää kuin lennokka vihjauksellisuus.

Pyrkimyksiä kielen täsmällistämiseen pidetään monesti — eikä aina aiheetta — turhana ja ahdasmielisenä pikkumaisuutena. Sanotaan, että on haitallista kahlehtia kielen vapautta niissä tapauksissa, joissa väärinkäsityksistä ei ole pelkoa. Onhan asia näinkin, mutta kokemus osoittaa, että väärinkäsityksiä tai ainakin epäselvyyttä ihmeen helposti syntyy silloinkin, kun niihin ei luu-

lisi olevan aiheita. Ainakin kouluoppikirjojen tekijöiltä ja kustantajilta sopii odottaa, että heidän tuottamansa teksti on tosiaan täsmällistä, selkeätä ja hyvää suomea. Epätäsmällisyys ei sittenkään ole kovin vaarallista tieteellisessä tekstissä, sitähan lukevat vain harvat ja yleensä arvostelukykyiset henkilöt. Oppikirjatekstiä sen sijaan lukee sanatarkasti (ainakin niin edellytetään) runsaslukuinen nuorisjoukko, jolla ei voi olla monipuolista kokemusta kielenkäytöstä eikä asiantuntemusta luettavan alalta, mutta joka on juuri sen ikäistä, että helposti omaksuu kielitottumuksia koko elämänsä ajaksi.